

***A Duna stratégiai, hajózási és gazdasági
szerepéről császárkori források alapján***

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés	2
2. A dunai <i>limes</i> és az ókori Római Birodalom.....	4
3. A Duna stratégiai szerepe a háborúk idején.....	11
4. Dunai hajózás az ókori Római Birodalomban.....	15
5. A Duna szerepe a Római Birodalom gazdaságában.....	21
6. Befejezés.....	27

Amikor a Római Birodalomról esik, szó sok mindent felsorolunk: nagy csaták, intrika, lenyűgöző építmények, gladiátorok. Azonban amikor az ember elkezd foglalkozni csak egy kicsit is ezzel a korszakkal, akkor bebizonyosodik, hogy mindig tartogatnak meglepetést számunkra az egyes időszakok akár a birodalom egészét nézzük, akár a birodalom egy provinciáját, vagy akár földrajzi adottságát. Érdekes megvizsgálni, hogy egy provincián belül a földrajzi adottságok milyen szerepet tölthettek be a Római Birodalomban. Dolgozatom célja, hogy a császárkori források és szakmunkák alapján mutassam be, hogy a rómaiak által *Isternek* is hívott Duna milyen nagy jelentőséggel bírt ebben a korban több szempontból is. Elsőként idősebb Plinius római polihisztior (Kr. u. 23/24-79) így írt róla *Naturalis Historia* című 37 könyvből álló természetrajzi művében. Enciklopédiaszerűen foglalja össze korának a tudományok és a művészetek legkülönbözőbb szakterületein (például. képzőművészetek, geológia, földrajz) felhalmozódott ismeretanyagot.¹ Id. Plinius 3-6. kötetében írja le a Föld akkor ismert vidékeit, népeit, szokásait, városait és más földrajzi vonatkozásait:

[...] A Tergestinus öböl, az Aquileától 23 000 lépésnyire [kb. 42 km] levő Tergeste kolóniával, majd több mint 6000 lépésnyire [kb. 11 km] folyik a Formió patak, mely Ravennától 189 000 lépés [kb. 279 km] távolságban van, és régen a ma már nagyobb kiterjedéssel bíró Itália határát képezte, most azonban Istriával határos. Ez utóbbiról azt mondják, hogy nevét az Ister folyótól nyerte, és többen tévesen azt állították - ezek között a Padus folyó mellett lakott Cornelius Nepos is -, hogy ez a Danubiusból (melyet szintén Isternek is hívnak) a Padus torkolatával szemben az Adriai-tengerbe ömlik, és hogy e folyók, ellentétes oldalról történő befolyásukkal a közöttük levő tenger vizét megédesítik. Ezek az állítások azonban helytelenek, mert a Danubiusnak egyik ága sem ömlik az Adriai-tengerbe.²

A Duna nem pusztán egy folyó volt, hanem fontos tényező is háborúkban, kereskedelemben, a határvédelemben, római városok megalakulásában. Mindemellett a rómaiak is nagy hatással voltak a mai Magyarország területére. A Római Birodalom fennállása során sokszor jutott fontos feladat Pannonia provinciának és ezáltal a Dunának. Amint Gulyás Istvánné is rávilágít - *Az antik Róma napjai* - című munkájában hosszú évszázadokon át Róma uralkodott majdnem az egész akkor ismert világ fölött.³ Birodalmának határai a Perzsa-öböltől az Északi-tengerig, a Felső-Nílustól a Dunáig és Rajnáig, a Kaukázus előhegyeitől az Atlasz-hegységig húzódtak. Határai mintegy ötmillió négyzetkilométert zártak körül. Az óriási birodalomnak,

¹ Borhy László: Római történelem Szöveggyűjtemény, Osiris tankönyvek, Budapest, 1998, 490.

² Id. Plin. NH 111.18, in: Id. Plinius: *Naturalis Historia*, ford: Váczy Kálmán, Kriterion Könyvkiadó, 1973.

³ Gulyás Istvánné: *Az antik Róma napjai*; Tankönyvkiadó, Budapest, 1989, 65.

hatalmas államgépezetre, megfelelő hadseregre volt szüksége. A rómaiak történelmük kezdetétől szüntelenül háborúskodtak; hol ők kényszerítették másokra a háborút, hol mások kezdtek velük háborút. Amint a római köztársaság belsőleg megerősödött, egész Itáliára ki akarta terjeszteni hatalmát. A kisbirtokos plebejusi réteg is, a vagyonos patríciusok is újabb földekhez akartak jutni, kihasználva fejlettebb állami és katonai szervezetüket: sorra nyomást gyakoroltak az itáliai népekre, majd a közeli és távolabbi országokra, hogy behódoljanak nekik. Nézetük szerint a köztársaság csak igazságos háborút folytatott, mindenkor az oltár és a házi tűzhely ('*pro aris et focus*')⁴ védelmében. Annyi mindenestre igaz, hogy a rómaiak nem egykönnyen indítottak háborút. Ha lehetett, igyekeztek elkerülni a fegyveres összecsapást, és cselvetéssel, az ellenfelek megosztásával, különféle szerződésekkel próbálták Róma hatalmát és vezető szerepét elismertetni. A hadüzenetet egyébként is mindig bonyolult formaságok előzték meg. Sokat adtak arra, hogy a már "elkerülhetetlen" háború mindenkor összhangban álljon az "emberi és isteni sugallatokkal, s igazságos és az isteneknek tetsző" legyen ('*iustum piumque bellum*')⁵. A hadseregnek, a *legióknak* ('*legio*') nagy, esetenként döntő szerepe volt mind a köztársaság, mind a császárság korában, és így Római Birodalom fogalma összeforrott katonáival. Nem csoda, hogy a légiónak a császárságban beleszóltak a trónutódlásba is. A katonacsászárok korában (Kr. u. 234-285) szinte alig lehet nyilvántartani a sok, gyakran egyidejűleg magát császárnak nevező hadvezért. A császári bíbor a testőrök, vagy legionáriusok kegyétől függött, nemegyszer a legtöbbet fizetőnek, vagy ígérőnek adták el. A „jó császárok” majdnem százszázados (Kr. u. 96-180) uralkodása után, Commodus uralomra jutásával a romlás és a hanyatlás százada következett (Kr. u. 180-192). Barbár, csaknem tudatlan katonák lettek császárok. Kiemelkedett közülük ugyan néhány keménykezű uralkodó, mint Septimius Severus (Kr. u. 193-211), akit a pannóniai *legiók* kiáltottak ki császárrá. Eredményesen harcolt a barbár népek ellen, leszámolt a két ellencsászárral. Héródianosz (Kr. u. 178-240/250) syriai származású történetíró, a Kr. u. 2-ik század második és 3-ik század első felében; hivatalbeli szolgálatokat végezvén a birodalomban, alkalmat nyílt az általa megírt kortörténet jelenségei felől közvetlen tapasztalatokat szerezni.⁶ A *Római Birodalom története Marcus Aurelius halálától* című nyolc kötetes művében a Kr. u. 180-238 közötti időszak eseményeit írja le.⁷ Kiemeli, hogy a barbár betörések komoly gondot okoztak a Duna mentén, a császár azonban kellő figyelmet fordított a helyzet megoldására.

⁴ Soós Ferenc: *A magyar fémpénzek feliratai és címerei*, Argentum Kiadó, 2014, 172.; Gulyás, 1989, 65.

⁵ Hahn István: *Róma Istenei*; Gondolat; Budapest; 1975; 81.; 89.; Soós, 2014, 172.

⁶ Ókori lexikon. I, szerk.: Pecz Vilmos, Franklin-Társulat, Budapest, 1902., 906.

⁷ Borhy, 1998, 484.

1. *Amíg Niger így ábrándozott, és hiú, kába reményekkel áltatta magát, a syriai eseményeket hírül vitték a pannonoknak és az illyricumiaknak, úgyszintén a Danubius és a Rhenus partján állomásozó és a túloldali barbárok betöréseire felügyelő csapatoknak, amelyek a birodalom határait őrzik.* 2. *Akkoriban minden pannoniát egy helytartó kormányozott (az időben ugyanis egyetlen provinciába tartoztak), egy Severus nevű, afrikai származású, kormányzásra termett, határozott jellemű ember. Mivel küzdelmes, kemény életmódhoz szokott, könnyen viselte a fáradalmakat. Éles elméjű volt, elgondolásait nyomban meg is valósította.*⁸

Ugyancsak Pannonia adta Aurelianust (Kr. u. 270-275) és Probus (Kr. u. 276-282), akik Rómát hatalmas védőfalakkal vették körül, hogy megvédhessék a betörő ellenséges hadak ellen.⁹ A császárok gazdasági szempontból is figyelembe vették Pannonia provinciát. Ahogy Pásztókai-Szeőke Judit és Serlegi Gábor a - *De mit tettek értünk a rómaiak?* - című munkájukban rávilágítanak arra, hogy a tájat nagymértékben megváltoztató munkálatok is az ő nevükhöz köthetők, melyek hatással volt a Római Birodalom mezőgazdaságára.¹⁰ Ilyen volt például, hogy Pannoniában a negyedik században végrehajtott állami beruházás tevékenységsorozata részeként a Balaton vizét a Dunába engedték. Így Pannoniában a mezőgazdaság fellendülésével a kereskedelem is felélénkült, a Duna menti városok komoly fejlődésen mentek keresztül. A táj ma is magán hordozza nyomait. Pannonia megszerzése, majd megtartása és a birodalom védelme szempontjából épített hidak, pl. Traianus-híd, elásott érmék előkerülése, vastag égési réteg a „limes” mentén ma is bizonyítják, hogy így a Római Birodalom működésében a Duna és a mellette fekvő területek nagy stratégiai fontossággal bírtak. Ebből adódóan, amikor a dunai limes összeomlott, illetve a rómaiak feladni kényszerültek Pannoniát a már meglévő problémák mellett a birodalom teljes összeomlása következett be Kr. u. 476-ban.

⁸ Héródianos: A Római Birodalom története Marcus Aurelius halálától, ford: Fehér Bence, Kovács Péter, Osiris, Budapest, 2005. 2. 9. 1-2.

⁹ Gulyás, 1989, 65.

¹⁰ Pásztókai-Szeőke Judit-Serlegi Gábor: „De mit tettek értünk a rómaiak? Textilművesség, klíma és a Balaton Kr. u. 4. századi Dunántúlon; Ókor 2013/3., 69-74.

A dunai limes és az ókori Római Birodalom

A rómaiak igyekeztek minden provinciát a távolsági forgalomba bevonni. Ebből adódóan az útszisztem keretét két elsődleges fontosságú útvonal határozta meg: az ún. „Borostyánút” Carnuntum (Petronell/ Deutsch-Altenburg) és a Duna jobb partján végigfutó határ menti hadi út (‘limes’). A limes északnyugaton Vindobona (Bécs–Ausztria) előtt érte el Pannonia határát, majd Carnuntumnál keresztezte a Borostyánutat. Onnan, végig a Duna vonalát kísérvé, keleti–délkeleti irányban haladva kapcsolta össze a Duna-határ nagy katonai központjait és kisebb táborhelyeit. Főbb állomásai: Arrabona (Győr), Brigetio (Szőny), Aquincum (Óbuda), Intercisa (Dunaújváros) voltak, a tartomány délkeleti szögletében, a Száva–Duna találkozásánál, Singidunum (Belgrád) irányában hagyta el Pannoniát. A limes közvetlen kapcsolatot teremtett a birodalom európai határát védő hadsereg legfontosabb csapataival: a rajnai, a közép-dunai és az al-dunai csapatok között, ezen az útvonalon vonultak fel a határ más pontján támadó külső ellenség visszaverésére átirányított csapattestek. Ezen felül ez az útvonal jelentős szerepet töltött be a távolsági kereskedelemben (Kelet és Nyugat, a Rajna-vidék, Balkán, Kis-Ázsia, Szíria). Ennek oka, hogy limes mentén létrehozott katonai táborok és mellettük létrejövő veterán táborok idevonzották a kereskedőket. A létrehozott útvonal révén lehetőség teremtődött az állami-katonai szállításokra is. Borostyánút és a limes út határolta területen belül zajlott a tartomány belső forgalma. A két útvonal közötti kapcsolatot az Észak-Kelet találkozási pont (Carnuntum mellett) két Nyugat-Kelet irányú útvonal is biztosította, mely a Száva és a Dráva déli partján futott. Ennek a jól átgondolt, megszervezett úthálózatnak így kiemelkedő szerepe volt, mind hadászati, mind kereskedelmi szempontból. A Borostyán- és a Hadi út jelentőségét mi sem mutatja jobban, mint, hogy a mai utak ugyanolyan irányban futnak, ugyanazokon a csomópontokon találkoznak, mint egykor a rómaiak idejében.¹¹

Augustus császár a Duna felső folyását foglalta el – Illyricum határait előbbre vittem, egészen a Danuvius folyó partjáig¹² (RGDA 30 *protulique fines Illyrici ad ripam Danuvii*) –, a teljes területet az utódai tették a Római Birodalom részévé. A hódítás egyik oka volt, hogy az északi határt már régóta veszélyeztették a barbárok, a császár pedig törekedett a béke megteremtésére a Birodalomban. Ezen okból szükségessé vált, hogy legyen egy természetes határ, amely biztos védelmet nyújt, mindemellett a limest őrző katonai egységek szabadon tudjanak mozogni és ellátásuk zavartalan legyen. A Duna jól járható vízi és szárazföldi útjaival

¹¹ Tóth István: *A rómaiak Magyarországon*, Gondolat, Budapest, 1979; Gulyás, 1989, 307.

¹² Németh György: *Görög-római szöveggyűjtemény*, Osiris, Budapest, 2011, 250.

megfelelt e kritériumoknak. Provinciánk területe az első század vége felé északon és keleten a Duna vonaláig terjedt; déli és nyugati határait körülbelül a két hegyvonulat, az Alpok és a kelet-nyugati irányú dalmát hegyláncok jelentették.¹³ A római katonaság eleinte a tartomány belsejében állomásozott, később azonban, amikor a külpolitikai és határvédelmi kötelezettségek megnőttek, fokozatosan a határvonalon építettek fel erődítményeket. A későbbi *limes* a Flaviusok és Traianus idején fejlődött ki Kr. u. 69-117 között. Traianus (98-117) két dák háborúja idején rendeződött Pannonia védelmi és megszállási rendszere, amely azután két évszázadra állandósult. A dák háborúk következményeként újabb, nagyobb csapatösszevonások voltak szükségesek, új csapatok érkeztek a birodalom nyugati részéből. Dacia megszálló seregének kialakításával pedig lényegesen módosult a pannoniai csapatok elhelyezkedése is. Az átcsoportosítások következtében egyes csapatok Daciába kerültek a dunai *limes*ről, mások az így megüresedett táborokat szállták meg. Pannonia hadseregének Traianus alatt sajátos szerep jutott. A nyugatról ide került új csapatok itt kaptak táborot, míg a régebben itt állomásozott csapatokat a dák háborúban vetették be, többen közülük nem is kerültek vissza többé Pannoniába. Ez a lépcsőzetes csapatáthelyezés Traianus körütekintő seregszervezését mutatja, aki a dák háborúban elsősorban nem az újonnan idehozott, főleg Rajna menti csapatokat vetette be, hanem a Duna vidéki helyzetet jobban ismerő pannoniai csapatokat. A nyugatról hozott csapatok csak az adott helyzetben használhatóbb dunai csapatokat pótolják.¹⁴ Traianus császár uralkodása alatt került sor Pannonia kettéosztásra határvédelmi és politikai okokból. Ebből a döntésből kifolyólag a kvád és jazig *limes* szakasz külön parancsnokság alá került, megszűnt a császári hatalomra veszélyes sok *legiós* helytartóság. Mivel így nem állomásozott háromnál több *legio*, egyetlen helytartó se tudott egyesíteni nagyobb haderőt. Kr. u. 107-től Pannonia nyugati része *Pannonia Superior*, keleti része *Pannonia Inferior* lett. A két tartomány teljesen független közigazgatással, külön hivatalnoki apparátussal rendelkezett. *Pannonia Superior* *legatusa* Carnuntumban, *Pannonia Inferioré* Aquincumban székel, itt volt a helytartói hivatal (*officium*) is a közigazgatási szervezet összes állandó vagy a helytartó személyével együtt változó hivatalnokával. A két tartomány határa körülbelül észak-déli irányban szelte ketté az egységes Pannoniát. A határ Dunabogdány és Szentendre között indult ki a Dunától, majd délnyugat felé kanyarodva a *civitas Eraviscorum* és a *civitas Azaliorum* határán haladt a Balaton keleti végéig. Innen nagyjából egyenesen futott délnek. Traianus több várost ugyan nem alapított, ellenben a tartomány teljes romanizálását tűzte

¹³ Gulyás, 1989, 300-301; Cseh Lajos: *Világtörténelem*, Stambel-féle könyvkiadóhivatal, Budapest, 1922, I, 67-68.

¹⁴ Visy Zsolt: *A római limes Magyarországon*, Corvina kiadó, Budapest, 1989, 15-18; Barkóczi László-Bóna István-Mócsy András, *Pannonia története*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1963, 30, 63-65.

ki célul. A Traianust követő Hadrianus (117-138) megteremtette a polgárjog közjogi keretét. Az ő nevéhez fűződik Mursa (Eszék) megalapítása.¹⁵

Kr. e. 35-33-ban léptek a későbbi Pannonia területére rómaiak. Pannónián a rómaiak két dolgot értettek: a pannon törzsek földjét (a Száva és a Dráva alsó folyásának vidékét), később azonban a római provincia nevét is. Csak később Tiberius uralkodása alatt kapott provincia statust és az ezzel járó közigazgatási szervezetet. A katonák úgy védhették legjobban a birodalom határát, ha a *limesen* sorakoztak fel. Kedvezőtlen földrajzi helyzet esetén (pl. Daciában, Raetiában) a *limes* mögött építették meg a csapat táborait. Pannoniában azonban a Dunának köszönhetően erre nem volt szükség, a *limes*-út mindvégig a folyó jobb partján haladt. Itt elegendő hely adódott a katonai erődítmények és a polgári települések számára, a katonai létesítmények kivétel nélkül a Duna közvetlen közelében létesültek. A táborok és a tornyok az úttal egyetlen vonalat alkotnak. Ezekben az erődítményekben többnyire segédc csapatok állomásoztak, akik a határ egy bizonyos szakaszának biztonságáért teljes felelősséggel tartoztak. Tacitus (Kr. u. 55/56-117/120) a császárkor legkitűnőbb történetírója révén tudjuk, hogy a Duna mentén is törekedtek a birodalom többi provinciáihoz hasonlóan, hogy a békét és a rendet fenntartsák. Ehhez a Duna, mint természetes véderő kitűnő volt. Tacitus Kr. u. 116/117-ben kiadott *Annales* című munkájában ír a Tiberius, Caligula, Claudius és Nero (Kr.u. 14–68) uralkodása alatti időszakról.¹⁶ Claudius császár idején (Kr.u. 41-54) két *legio* elég volt a rend fenntartására a barbárok lakta területeken. A kvád Vannianust hatalomra segítették és így egy Rómához hű klienskirályság jött létre a Duna másik oldalán.¹⁷ Erről az alábbiakat olvashatjuk az *Annales*ben.

Ugyanebben az időben Vanniust, kit még Drusus Caesar állított a suebusok élére, kiűzik királyságából: uralkodásának első szakaszában hírneves és népe előtt kedves volt, majd a hosszú idő alatt gőgössé fajult és a szomszédok gyűlöletének, egyszersmind az otthoni viszálykodásoknak esett áldozatul. Vibilius volt a kezdeményező, a hermundurok királya, továbbá Vangio és Sido, Vannius nővérének fiai. Claudius, bár többször kérték őt is, nem avatkozott fegyverrel a barbárok versengésébe, de biztos menedéket ígért Vanniusnak, ha elúznék; s írt Palpellius Histernek, Pannonia parancsnokának, hogy egy legiót s a tartományból toborzott segédc csapatokat a Danuvius partján tartson készenlétben, oltalmul a legyőzötteknek és ijesztésül a győzteseknek, hogy szerencséjüktől elkapatva a mi békénket is meg ne zavarják. Mert

¹⁵ Barkóczi-Bóna-Mócsy, 1963, 65-66.

¹⁶ Ókori lexikon: II, szerk.: Pecz Vilmos, Franklin-Társulat, Budapest, 1904, 913.

¹⁷ Németh György-Hegy W. György: Görög-római történelem, Osiris Kiadó, Budapest, 2011-, 790.

*megszámlálhatatlan tömeg közeledett, lugiusok s egyéb törzsek, az ország gazdagságának hírére, amit Vannius harminc éven át zsákmányolással és vámszedéssel halmozott fel. Ő maga csak gyalogsággal rendelkezett, lovassága a szarmata iazygokból került ki, így nem mérkőzhetett meg az ellenség sokaságával: ezért úgy határozott, hogy erősségekben védekezik, s a háborút elhúzza.*¹⁸

Ez a védelmi rendszer mindaddig jól működött, amíg csak egyes törzsek támadtak viszonylag rövid határszakaszon. Az általuk alkalmazott taktika az volt, hogy amíg a közvetlenül érintett határszakasz megpróbálta elhárítani a támadást, addig a szomszédos egységek hátulról segítették őket. Azonban, amikor már szélesebb fronton történt a támadás csökkent a védekezés hatékonysága, például Marcus Aurelius (Kr. u. 161-180) uralkodása idején a markomann háború során (Kr. u. 166-175). Ekkor a barbárok a Duna menti provincia mellett a délebbi területeket is lerohanták és végül Itáliára veszélyt jelentettek. A támadás során át tudták törni a határvédelem vonalát és a belső területeken már nem ütköztek ellenállásba. A markomann háború és az azt követő pestisjárvány megtizedelte a csapatokat, melyeket igyekeztek pótolni például syriai csapatok Pannoniába helyezésével, ez a későbbi fejlődésben döntő szerepet játszott. A háború lezárása után nagymérvű építkezést hajtottak végre a rómaiak a *limes* mentén. A megrongálódott erődök mellett újakat is létesítettek. Marcus Aurelius megépítette azt a *limest*, amelyet az utána következő uralkodók is a legfőbb védelmi vonalnak tekintettek. Ebben az időszakban helyenként a Duna bal partján is létesültek előretolt állások, mint például Contra-Aquincum.¹⁹

A *limes* fejlődésének következő állomása Septimus Severus (Kr. u. 193-211) uralkodása alatt történt. Severus császár trónra kerülése előtt Felső-Pannonia helytartója volt Carnuntumban. Az elődje, Commodus (Kr. u. 180-192) császár meggyilkolása utáni polgárháborúból ő került ki győztesen a pannoniai csapatoknak köszönhetően, amit később meg is hálált. Nem volt véletlen tehát, hogy Kr. u. 202-ben, amikor hatalomra kerülésének tízéves jubileumát ünnepelte, keletről hazafelé tartva Pannonia majd mindegyik *limes*-erődítményét meglátogatta. E jeles alkalomra készülve épületeket hoztak helyre, szobrokat állítottak, a csapatok pedig bőséges jutalomban részesültek. Ebben a korszakban tehát a Duna továbbra is fontos stratégiai jelentőséggel bírt. Severus császárnak köszönhetően fél évszázadig békés időszak következett.²⁰

¹⁸Ann. XII. 29, in: *Tacitus összes művei*, ford: Bozsák István, Szukits, Szeged, 2001.

¹⁹Visy, 1989,15-16; Visy, 1989,19-20-; Gulyás,1989,300-303. ; Barkóczy-Bóna-Mócsy, 1969, 63-65.; Havas László-Hegyi W György-Szabó Edit, *Római történelem*, Osiris Kiadó, Budapest, 2007, 77.

²⁰Visy,1989, 20-22.

A következő építési hullám Caracalla (Kr. u. 211-217) uralkodása alatt történt. Ez a nagy projekt annak volt köszönhető, hogy a császár Kr. u. 214-ben Pannoniába látogatott. Az ekkor elvégzett felújítások, átépítések mintegy száz évre az utolsó építési tevékenységet jelentették. A Severus-dinasztia bukása után ugyanis fellángoltak a külső és a belső harcok. A békés időszak után a fejtelenség, az anarchia kora következett. A helyzetet súlyosbította, hogy környező népeket az eddig jól megszokott diplomáciai eszközökkel már egyre kevésbé lehetett visszatartani, így a Birodalom éppen gyenge időszakát kihasználva egyszerre több helyen is kikezdték a határait (Kr. u. 206-ban roxolán betörések), fokozódik a *limes* veszélyeztetettsége. A 3. század harmincas éveitől egyre erősebb támadásokat kellett visszaverni, ami nem járt mindig sikerrel. Caracalla 214-ben Brigetiót (*legiójával* együtt) átsorolta *Pannonia Inferior*hoz, így ettől kezdve ez a tartomány is consuli rangú helytartó parancsnoksága alá került. A frontszakasz egységes parancsnokság alá vonásával igyekezett orvosolni a Dunakanyart ért támadásokat. A krízis Kr. u. 258-260-ban érte el a csúcspontját. A hallatlan méretű pusztítást jelzi a Duna menti tartományban az ellenség elől elrejtett kincsleletek sora és a *limes*-erődítményekben fellelhető nyomok. A helyzet olyan súlyossá válik, hogy Kr. u. 271-ben a rómaiak kénytelenek feladni Dacia provinciát és a germaniai-raetiai *limes* egy részét.²¹

A kialakult krízis Diocletianus (Kr. u. 284-305) uralkodásának idején oldódik meg. Helyrehozták az erődítményeket és újabbakat is építettek, megújították a *limes*-utat. Erre a korra tehető egy őrtoronytípus megjelenése (melléklet 1. kép). Diocletianus (284-305) reformjainak köszönhetően helyreállt a rend. A provinciák négy *praefectura*ba sorolása révén a két Pannoniát tovább osztották (*Pannonia Superior: Pannonia Prima, Pannonia Savia; Pannonia Inferior: Pannonia Valeria, Pannonia Secunda*). *Pannonia Secunda* két új *legiót* (*legio V Iovia, legio VI Herculia*) kapott ezáltal. A katonai reformokkal a császár igyekezett elkerülni a védelmi rendszer teljes összeomlását. Ebben az időszakban a mozgó hadsereg (*'comitatenses'*) lényegesen nagyobb szerephez jutott, mint például a *legiók*. A mozgó hadsereg, habár, később fokozatosan elvesztette jelentőségét, az elit központi csapatok mellett a második helyre szorult, mégis a római uralom végéig fennmaradt.²²

Újabb, egyben utolsó felvirágzása Nagy Konstantin (Kr. u. 306-337) uralkodása idején volt. Ekkor került sor számos *limes*-objektum felújítására vagy létesítésére. Az Alföldet a Dunakanyartól a Vaskapuig nagy ívben körülölelő, nagy földsáncrendszer létrejötte is Nagy Konstantin uralkodása alatt épült és egészen a hadrianapolisi vereségig (Kr. u. 378) voltak

²¹ Visy, 1989, 21.; Gulyás, 1989, 300-301.

²² Visy, 1989, 22.

használatban. Ez a sáncrendszer demarkációs vonalként szolgált a szarmaták, a germán törzsek, a gótok, vandálok és a gepidák és a Római Birodalom között. A sáncrendszer működése alatt a *limes* menti csapatok új feladatot kaptak. A rendszeres őrjáratokkal biztosítaniuk kellett a Duna vonalát, emellett az Alföldet is be kellett járniuk és a távoli állomásokon a békeszerződések betartatására is gondot kellett fordítaniuk. Az így kialakított védelmi rendszernek részét képezték a Duna bal partján kialakított hídfőállások.²³

A Kr. u. 322-ben kötött békeszerződések ellenére Nagy Konstantin császársága idején újabb összecsapásokra került sor a szarmatákkal Kr. e. 333-ban a gótok újabb megmozdulásai és belső gondjai miatt. II. Constantius (Kr. u. 337-361) súlyos vereséget mért a szarmatákra Kr. u. 358-ban. Nagy hadjárata során Sirmiumból kiindulva a Duna–kanyarig végigsöpörte az alföldi lakóterületüket. E harcok alkalmával a sereg gerincét a '*comitatenses*' egységei alkották. A szarmatákkal vívott csatával egy időben kezdődött meg az utolsó nagy építési periódus a pannoniai *limesen*, melyet részben II. Constantius, részben I. Valentinianus (Kr. u. 364-375) rendelt el. Ennek részeként a *castellumok* renoválásra kerültek és jó néhány, a terepalakulatokhoz jól alkalmazkodó erődítmény, egy sor jelző- és őrtorony épült.²⁴ A helyzet fontosságát, súlyosságát bizonyítja, hogy a császár megválasztása után nem egyenesen Rómába ment, hanem inkább felmérte a dunai provinciák helyzetét és tanulmányozta a *limes* állapotát. A hadsereg züllése miatt a határvédelem átalakítása és fejlesztése szükségessé vált. A kvádok, szarmaták elleni hadakozás mellett Valentinianus arra törekedett, hogy a rajnai és dunai határ a folyópartokon épített erődítmények rendszerével bevehetetlen védelmi vonallá váljon. Eme stratégiai elképzelés alapján három különféle erődsor kiépítése volt a fő cél: az ellenség területére előretolt támaszpontok, a stabil kőalapozású, vastag falú erődök alkották volna, melyek között és mögött mindenféle más erődítmények kerültek elhelyezésre. Mivel nem volt elég egy erődrendszert megépíteni, karban is kellett tartani, ezért Valentinianus pénzalap létrehozásával igyekezett biztosítani, hogy szükség esetén ne ütközzön problémába a helyreállítás. Mint látható a császár számára a Dunai *limes* különösen nagy jelentőséggel bírt. Ennek oka, hogy a barbárok elleni harc volt az elsődleges feladat, a másik, hogy Diocletianustól eltérően Valentinianus a nyugatot tartotta fontosabbnak.²⁵

²³ Visy, 1989, 23.

²⁴ Visy, 1989, 23.

²⁵ Visy, 1989, 23, 25–; Alföldi András: *A késő római birodalom válaszáton*, Attraktor, Máriabesnyő – Gödöllő, 2006, 9–; Alföldi, 2006, 42–44.

A legutolsó írásos emlék Ammianustól (Kr. u. 330-397) származik.²⁶ Ammianus Antiocheibán született, görög származású római történetíró. A *Róma története* című műve Nerva halálától (Kr. u. 98) Valens haláláig (Kr. u. 378) tartó időszakban történeteket taglalja. A saját maga által is átélt kortárs történetet ábrázolja Liviusához és Tacitushoz hasonlóan.²⁷ A leírtakból megtudhatjuk, hogy a sorozatos kvád-szarmata betörések miatt I. Valentinianus úgy döntött, hogy kvád területen is katonai őrállomásokat létesít. Az intézkedések hatására Kr. u. 374-ben az eddigieknél jóval nagyobb kvád-szarmata betörések következtek be. A császár a megtorló akciók alatt halt meg Brigetióban. A bajt tetézte, hogy ebben az időszakban a korrupció nagy méreteket öltött, összeomlott a Dunai *limes*, a birodalom gyengülése miatt sikkasztók és zsarolók jelentek meg.²⁸

*A tavasz előrehaladtával Valentinianus elindult Treveriből, és gyors menetben haladt az ismert utakon. Amikor arra a vidékre ért, ahová igyekezett, elébe ment a sarmaták követsége, lábához borúlt, és békés szándékkal könyörögve kérte, jöjjön hozzájuk kegyesen és jóindulattal, mert meg fog róla győződni, hogy népük semmilyen gonosztettet nem követett el, és ilyesmiről tudomása sem volt. Mivel ezt többször elismételték, a császár alapos mérlegelés után azt válaszolta, hogy mindezeket a helyszínen, ahol állítólag történtek, kell majd hiteles bizonyítékok alapján megvizsgálni és megbosszulni. Ezután bevonult Carnuntum illyricumi városbá, amely most lakatlan és elhanyagolt állapotban van, de egy hadvezér számára igen kedvező helyen fekszik, mert innen, a határhoz legközelebb eső őrállomásról vissza lehet verni a barbárok támadásait, ha a véletlen vagy a megfontolás okot ad rá.*²⁹

Végül a pannoniai tartományokat Kr. u. 380 körül Theodosius császár uralkodása idején veszítette el a Római Birodalom. A katonák egy idő után nem kapták meg a zsoldjukat, nem voltak felújítások, a meglévő erődítmények sarkában kisebbek épültek, a korábbi korszakokhoz képest jóval kisebb egységek állomásoztak a határon.³⁰ A *limitanei* egység szétzilálódása mellett egyre több barbár szolgált a még meglévő csapatokban. Az 5. század elején az erődítményekben szolgáló katonaság a *limes* mentén megtelepedett népesség fegyveres csoportja volt már Kr. u.

²⁶ Ammianus Marcellinus: *Róma története*, ford: Szepes Gyula, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1993, 16., 10., 17., 10-13.; Ókori lexikon. I, 1902, 118.

²⁷ Borhy, 1998, 477.

²⁸ Visy, 1989, 25; Alföldi, 2006, 31.

²⁹ Amm. Marc. XXX. 5.

³⁰ Visy, 1989, 25.

433-ban, végül a rómaiak szerződést kötöttek a hunokkal. Ez egyúttal mindkét provincia kiürüléséhez és átengedéséhez vezetett.³¹

A Duna stratégiai szerepe a háborúk idején

Az ókori Római Birodalom megalakulásától a bukásáig nagyon sok háborút vívott, felsorolni is nehéz, hogy milyen létszámban küzdöttek a *legiók*. Az 1. században meghódították Közép-Itáliát, a 3. század elejére elfoglalta Dél-Itáliát. A csaták Északi-tengertől a Perzsa öböl, a Rajna és Duna vonalától a felső Nílusig, az Atlasz hegységtől a Kaukázus előhegyéig. Ezek a harcok területhódítást, vagy védelmi célt szolgáltak. Pannonia elfoglalása után a Duna menti térség szerepe egyre jelentősebb lett. Dolgozatom ezen fejezetében azokat a csatákat emelem ki, amelyek nagy hatást gyakoroltak a birodalom későbbi sorsára.³²

Kr. e. 3. század utolsó harmadában történt az első római beavatkozás a térségben. Teuta királynő illyr alattvalói ellen léptek fel Kr. e. 229-228-ban, az Aitól és Achai szövetséggel. A második a pharosi Demetrios ellen vívott második illyr háború Kr. e. 219-ben. A Kr. e. 2. század második felében több háború is zajlott.³³

A Pannonia elfoglalása során lezajlott háborúkban érintett volt a Duna is. Ekkor még csak a Duna felső folyása került római uralom alá, ezáltal Illyricum és így a birodalom határa kitolódott. Agusztus császár idején elindult területfoglalás végül később fejeződik be, mely által a Duna teljes Magyarországi szakasza birtokukba került. Mint már az előző fejezetekben bővebben kifejtettem az ekkor lejátszódó harcok oka, hogy a barbár törzsek betöréseit megakadályozzák. Mindemellett Pannonia meghódításával a Római Birodalom hosszú távú haszonra tett szert, hiszen a Duna nagy segítség lett a védelemben és a kereskedelemben, mely miatt a meglévő problémák ellenére is hosszú távon stabil maradt. Pannonia meghódításának első epizódja Octavianus iapodok elleni hadjárata (Kr. e. 35-33) volt, melynek során a Száva felső folyásának vidéke egészen Sisciáig (Sziszek) római uralom alá került. Második epizódja alatt Tiberius császár Kr. e. 12–9 között meghódította a Pannonok törzseit, és így Illyricum határát a Dunáig ki tudta terjeszteni. Pannonia meghódításának második epizódja során Tiberius császár Kr. e. 12-9 között meghódította a pannonok törzseit, és Illyricum határát a Dunáig terjesztette.³⁴ Florus Lucius Hadrianus korának

³¹ Visy, 1989, 25-26.

³² Gulyás, 1989, 81-82.; 61-62.

³³ Havas-Hegyi-Szabó, 2007, 778.

³⁴ Gulyás, 1989, 300.; Havas-Hegyi-Szabó, 2007, 779-782.

római történetíró (Kr. u. 74-147). *Róma háborúi* című művét Livius nyomán írjam meg. A királyok korától Augustus koráig tartó időszakot ismerhetjük meg,³⁵ így ír az ekkor lezajlott eseményekről:

*A pannonokat két sebes sodrású folyó veszi védősáncként körül: a Dráva és a Száva. A szomszédos területek ellen végrehajtott rabló portyázásaik után mindig ezek mögé a partok mögé húzódtak vissza. Leigázásukra Caesar Vinniust küldte. Az ellenséget a két folyó mentén mészárolták le. A legyőzöttek fegyvereit nem égették el, ahogy háborúba szokás, hanem darabokra törve behajították az árba, hogy azok is megismerjék Caesar nevét, akik még mindig ellenálltak.*³⁶

Traianus császár uralkodása alatt zajlott a dákok elleni két véres háború (Kr. u. 101-102; Kr. u. 105-106), melyben fontos szerep jutott a Dunának. Tudjuk, hogy a dákok elleni háború fontos stratégiai jelentőséggel bírt, mivel így meg tudták növelni a birodalom területeit. Diurpaneus és Decebalus császárok uralkodása alatt a dák állam megerősödött és egységesek lettek, így rövid időn belül veszélyt jelentett a Római Birodalom számára, és így a Duna vidékére. A dákok első támadása Kr. u. 85-86-ban történt, mely az Al-Duna mindkét oldalát súlyosan érintette. Domitianus császár aratott felettük döntő győzelmet 88-ban, azonban a harcok áttevődtek Pannoniára. Domitianus és Decebalus békekötése (Kr. u. 89) után a dák állam semmit sem veszített erejéből. Decebalus éppen ezért komoly erőfeszítéseket tett a Duna vidéki pozíciójának megtartására és megerősítésre, amelyhez rómaiaktól is kapott támogatást. Traianus császár uralkodása idején nem nézte tétlenül a dákok jelentette veszélyt. Florus leírásából tudjuk, hogy a dákok elleni harcban a Duna fontos tényező volt, mert csak akkor tudták őket saját területükön elkülöníteni és megtámadni, amikor a folyó befagyott:

*A dákok a hegyekbe fészkeltek be magukat, ahonnan Cotiso király uralkodása idején - ahányszor csak a Duna a befagyott, s jege összekötötte a két partot - többször is kitörtek. Caesar Augustus úgy látta helyesnek, hogy kiűzze odújából ezt a nehezen megközelíthető népséget. Lentulust küldte ki tehát, aki a folyó túlsó partjára verte vissza az ellenséget, az innenső oldalon pedig őrhelyeket állított fel. Így Dáciát ekkor nem győztük le, csak „odább kergettük”, későbbre halasztva meghódítását.*³⁷

³⁵ Borhy, 1998, 482.

³⁶ Florus II. A pannoniai háború, in: Florus Lucius: *Róma háborúi*, ford: Havas László, Európa. Budapest, 1973.

³⁷ Florus. II. A dák háború.

A dák háborúk nem érintették Pannoniát, de hatással voltak a tartomány életére. A Pannoniában állomásozó haderő részt vett a harcokban és segítséget nyújtott Dacia első megszállásához. A háború azt eredményezte, hogy a Duna mentén létrejött helyzet nemcsak a provincia további sorsát befolyásolta, hanem a szarmata határvonal miatt a birodalom egészére is hatással volt. A békekötés után a rómaiknak kétszer is yazig támadással kellett szembenézniük. A második támadás már érintette Pannonia és Dacia határát is. Ezeknek a harcoknak a hatására a germánok is aktivizálódtak.

Tacitus *Annales* című művében a dák háborúval is foglalkozott.÷

*Ugyanebben az időben Vanniust, kit még Drusus Caesar állított a suebusok élére, kiűzi királyságából: uralkodásának első szakaszában hírneves és népe előtt kedves volt, majd a hosszú idő alatt gögössé fajult és a szomszédok gyűlöletének, egyszersmind az otthoni viszálykodásoknak esett áldozatul. Vibilius volt a kezdeményező, a hermundurok királya, továbbá Vangio és Sido, Vannius nővérének fiai. Claudius, bár többször kérték őt is, nem avatkozott fegyverrel a barbárok versengésébe, de biztos menedéket ígért Vanniusnak, ha elűznék; s írt Palpellius Histernek, Pannonia parancsnokának, hogy egy legiót s a tartományból toborzott segédcsapatokat a Danuvius partján tartson készenlétben, oltalmul a legyőzötteknek és ijesztésül a győzteseknek, hogy szerencséjüktől elkapatva a mi békénket is meg ne zavarják. Mert megszámlálhatatlan tömeg közeledett, lugiusok s egyéb törzsek, az ország gazdagságának hírére, amit Vannius harminc éven át zsákmányolással és vámszedéssel halmozott fel. Ő maga csak gyalogsággal rendelkezett, lovassága a szarmata iazygokból került ki, így nem mérkőzhetett meg az ellenség sokaságával: ezért úgy határozott, hogy erősségekben védekezik, s a háborút elhúzza.*³⁸

Eutropius római történetíró és udvari tisztviselő (Kr. u. ?-387) szintén írt a dákok elleni hadjáratról *Róma rövid története* című művében. A császári utasítására összeállított rövid áttekintés Róma történelméről a Város alapításától Iovianus haláláig terjedő időszakot tekinti át. A legfontosabb tények mellett rövid jellemzést ad az egyes császárokról. Az utolsó négy kötete taglalja a császárkort. Az áttekinthető felépítésű mű Livius és Suetonius műveinek kivonatolása.³⁹ A leigázás mellett hangsúlyozza, hogy a birodalom határai jelentős mértékben megnövekedtek.

³⁸ Tac. Ann. XII. 29.

³⁹ Ókori lexikon. I, 1902, 719.

*Nerva helyére Ulpius Crinitus Traianus lépett, aki a hispaniai Italica városában született inkább régi, mint híres családban. Apja volt ugyanis az első consul közülük. Traianust Agrippina mellett választották imperatorrá Galliában. Oly szokatlan emberséggel és vitézséggel irányította az államot, hogy méltán tartják többre az összes eddigi császárnál. A Római Birodalom határait, amelyeket Augustus óta inkább csak védtek, mintsem hogy jelentősen növeltek volna, szélteben-hosszában kiterjesztette. Ismét városokat szerzett a Rhenuson túl, Germaniában, Deciebalus legyőzésével leigázta Daciát, és provinciát szerzett azokon a Dunán túl fekvő földeken, ahol most a taifalusok, victohalusok és a tervingusok laknak. E provincia kerülete egymillió lépést tett ki.*⁴⁰

Dacia elfoglalására tett előkészületekként felvonulási utak épültek, hosszú csatorna épült a Vaskapunál, pont, majd kőhíd épült a Dunán. A kőhíd, mely Drobetánál (Turnu Severin) épült a második dák háborúra készült el, és 102 m hosszú volt. A győzelemmel a rómaiak elsősorban arany-, ón- és vasbányákat, hadifoglyokat nyertek. Másik hozadék a győzelemnek, hogy Moesia tartomány biztonságossá vált. A háború befejeztével épült ki az, a Duna mentén futó út, amely összekötötte az al-dunai területeket egyrészt Pannoniával, másrészt a Fekete-tenger partján tovább haladva, a keleti tartományokkal. Ebben az időszakban történt Pannonia kettéosztása, mellyel stabilabb védelem jött létre és könnyebb lett a provincia irányítása.⁴¹ Id. Plinus leírásából pontos képet kaphatunk arról, hogy a Duna pontosan, hol is szolgált határként a Római birodalomban.

*A Pannoniával szomszédos tartományt Moesiának hívják, mely a Danubius folyása mentén terül el a Pontusig, és az említett torkoltnál kezdődik. Ezen a vidéken laknak a dardanusok, celegerusok, triballusok, timachusok, moesiaiak, trákok és a Pontussal szomszédos szküták. Nevezetesebb folyói a dardanusok vidékén a Margis, Pingus, Timacus, a Rhodope hegységből eredő Oescus, a Haemus hegységből eredő Utus, Escamus és Ieterus.*⁴²

A rómaiak által meghódított területek mélyreható ismerte sokat segített mind a határvédelem, mind a háborúk és, ahogy majd egy későbbi fejezetben is kifejttem a hajózásban és a kereskedelemben is.

A következő háború, melyben a Duna is érintett a Kr. u. 168-ban meginduló germán támadás, amely elsősorban Pannoniát sújtja. A Kr. u. 166-175-ig tartó háború 166-ban a

⁴⁰ Eutrop. VIII. 2, in: Eutropius: *Róma rövid története*, ford: Teravágimov Péter, Helikon, Budapest, 2003. Borhy, 1998, 482.

⁴¹ Németh György – Hegyi W. György, 2011, 325.

⁴² Id. Plinius. NH. 111. 26.

longobardok betörésével vette kezdetét. Az elején még sikerül megvédeni a határt, később azonban átsap a *limesen*, és a barbár csapatok betörnek a határ menti provinciákba, Pannoniát, Daciát, Moesiát pusztítják. A kvádok és a markomannok, átkelve az Alpokon ekkor már Itáliát veszélyeztetik, még Aquileiát is megtámadják. A háborúval egy időben dúló járvány miatt hosszú idő múlva sikerült megállítani az inváziót.⁴³

Szvéb-szarmata háborúk miatt öt nehéz éve következett Pannoniának. A háború oka az volt, hogy Domitianus a dák háború alatt segítséget kért a germán szövetségesektől, melyet azok nem adtak meg. A dák győzelem után a császár egy követségüket meggyilkoltatta. A háború kirobbanását elősegítette még, hogy a rómaiak nagymértékben megnövelték a megszálló csapatokat.⁴⁴ A Florus által leírtakból, úgy tűnik, hogy a rómaiak alábecsülték a szarmatákat és a Duna által nyújtott védelmet.

*A sarmaták lovakon száguldoznak a tág mezőkön. Lentulus egymagában is képes volt távol tartani őket a Dunától. Nincs nekik semmijük a havon és a zúzmarán meg a rengeteg erdőkön kívül. Barbárságuk olyan határtalan, hogy még azt sem képesek felfogni, mi a béke.*⁴⁵

Dunai hajózás az ókori Római Birodalomban

A Duna a Római Birodalom egyik legfontosabb vízi útja volt. Azért vált fontos tényezővé mind a háborúkban, mind a kereskedelemben, mert összekötötte a nyugati, közép-európai, balkáni és fekete-tengeri provinciáit. Másrésről a folyók esetében a két part között összeköttetést jelentett. Az első vízi út, melyet a rómaiak először használtak a Dráva és a Száva volt a Kr. u. 1. században. Az első flották nyomai is erre az időre tehetőek: A Száva menti Sisciához és Sirmiumhoz (Szávaszentdemeter), a Dráva Poetovióhoz (Ptuj) és Mursához (Eszék). A part menti kikötők révén a Dunát is igénybe tudták venni a Kazán szorosig.⁴⁶ A rómaiak az általuk használt vízi és szárazföldi utakat nagyon jól ismerték. Ezt nagyon jól példázzák id. Plinius által leírt megfigyelések:

Ezután Pannonia makktermő vidéke következik, ahol az Alpeselek ormai már szelídebben lejtnek, s észak-déli irányban átszelik Illyricumot, és jobbra meg balra

⁴³ Németh-Hegy, 2011, 329-330.

⁴⁴ Barkóczi-Bóna-Mócsy, 1963, 44-45.

⁴⁵ Florus II. A sarmata háború.

⁴⁶ Bernát Péter, A dunai római flotta nyomában, Hajózástörténeti Közlemények 2011/2.

enyhébb lejtőkkel bírnak. Az Adriai-tenger partjára néző részt Dalmáciának és a már említett Illyricumnak hívják. Ettől északra kerül el Pannónia, mely a Danubius folyóval határos. Ezen a vidéken két település van: Aemona és Siscia. A Danubiusba ömlő nevezetesebb és hajózható folyó a szilajabb Draus, mely Noricumban ered, és a szelídebb Saus, mely a carnióliai hegyekben ered, a két folyó között pedig 120 000 lépésnyi [kb. 177,6 km] távolság van. A Draus a szerzetesek, szerrapillesek, iasesek és sandrizetesek területén, a Saus pedig a colapiánusok, braucusok területén folyik keresztül. Ezek az itt lakó nevezetesebb népek. [. . .] A Bacuntius folyótól 45 000 lépésre fekszik Taurunum, aiiol a Saus a Danubiusba ömlik.⁴⁷

Ennek volt köszönhető, hogy a Duna nyújtotta lehetőséget a hajózásban is teljes mértékben ki tudták használni és, hogy mi is pontos képet alkothatunk az általuk ismert Dunáról. Arról is pontos képet ad, hogy milyen ágai vannak a Dunának. Szintén id. Pliniusnál olvashatjuk a következőket.:

[...] Thrákia leírása során megemlékeztünk az Isztropoliszig terjedő és az Isztrosz torkolatának vidékén húzódó negyedik tengeröböl partján élő népekről. E folyó Germániában az Abnota nevű hegység gerincéből ered, a galliai Rauricum városa vidékén, mely az Alpeseiken túl több ezer lépésnyire fekszik, és a beleömlő vizektől hatalmas folyóvá növe, Danubius néven sok nép országán át folyik. Onnan pedig, ahol Illyricumot érinti, Isztrosznak hívják. Miután 60 mellékfolyó vizét felvette (ezeknek alig a fele hajózható), 6 széles ágra szakadva a Pontusba torkollik. Első ágát Peukesznek nevezik. Mellette van az ugyancsak Peukesznek nevezett sziget, melyet egy 19 000 [kb. 28,1 km] lépésnyi nagy tó15 fog körül. Ugyanebben a medencében, Isztropolisz városa felett, egy 63 000 lépés [kb 93,2 km] kerületű tó keletkezett, melyet Halmürisznek neveznek. Az Isztrosz második ágát Narakusztomának, a harmadikat, mely a Szarmatika sziget közelében van, Kalonsztomának, a negyediket Pszeudosztomának (az általa képezett Konopon Diabaszisz szigettel együtt) nevezik, majd a Boreosztomának és Szpireosztomának nevezett ágak következnek. Ezeknek az ágaknak torkolatai oly nagyok, hogy a tenger vizét 40 000 lépésnyire [kb. 59,2 km] visszanyomják, és így az ivásra is alkalmas édes vízű marad. A további területet innen kezdve a szküták népes nemzetségei: a geták (kiket a rómaiak dákoknak neveznek), a szarmaták (kiket a görögök szauiromatusoknak neveznek), valamint a hozzájuk tartozó hamaxobusok, illetve aorszusok lakják, majd a rabszolgáktól származó elfajult szküták, a

⁴⁷ id. Plin. NH. 111.25.

trogloditák és végül az alanusok és a roxolánok sűrű településeit találjuk. A Danubius felső folyása és a herciniai erdő s vidék közötti részen a pannoniai téli szállásokig (amelyek a germánokkal szomszédosok) a carnuntusok, a mezei és sík részeken pedig a szarmata jazygesek laknak, A Pathyssus folyóig terjedő hegyes és erdős vidéket a dákok lakják, akiket az előbbieket a lapályos vidékekről kiűzték. A Marus, illetve a Duria folyó mentén, mely e népeket a suevisektől és Vannius birodalmától választja el, a velük szemben levő vidéken a basternusok laknak, majd pedig más germán népek következnek. Agrippa szerint az Isztrosz és az óceán között fekvő terület hossza 1 200 000 lépés, szélességét pedig a szarmata pusztaságtól a Visztula folyóig 440 000 lépésre becsüli. Általában a szküta név átment a szarmatákra és germánokra, de ez az elnevezés már elavulttá vált, és ma már csak azokra a népekre vonatkozóan használják, amelyek nagyon távoli vidékeken laknak és majdnem teljesen ismeretlenek.⁴⁸

Ami arra utal, hogy a rómaiak számára fontossá vált a Duna, ami miatt elengedhetetlen volt annak pontos ismerete.

Kr. u. 1. században a Vespasianushoz (Kr. u. 69-79) köthető átszervezés a dunai római flottára is hatással volt, *Classis Pannonica* fő táborhelye a Száva torkolatánál található Taurunumba (Zimony) került. Ezen felül támaszpontok alakultak ki a *legiós* táborok mellett Aquincumban (Óbuda), Brigetióban (Szöny), Carnuntumban, Vindobonában (Bécs, Ausztria). A flotta feladatai közé tartozott a kereskedelmi hajózás védelme, a határellenőrzés és a csempészek elleni fellépés is. A hadihajók háborús időkben az átkelést segítették és szállították az utánpótlást. Tacitus ad tájékoztatást számunkra arról, hogy mely flotta hol állomásozott ott.

Italiát a két tengeren két hajóhad oltalmazta, Misenumban és Ravennában, a legközelebbi galliai partot pedig orros hajók, melyeket az actiumi győzelemben zsákmányolván, Augustus erős evezős legénységgel Forum Iulium városába küldött. De a főerő a Rhenus mentén, a germánok s a gallok ellen közös védelmet nyújtó nyolc legio volt. A frissen meghódított hispaniai tartományokat három biztosította. A maurusokat Iuba király kapta a római nép ajándékaiként. Africa többi részét két legio, Egyiptomot ugyanennyi, azután Syriától kiindulva egészen az Euphrates folyóig, amennyi földet ez a hatalmas ív befog, négy legio tartja fűken, szomszédságukban a hiber, albanus és egyéb királyok, kiket a mi nagyságunk védelmez a külső birodalmakkal szemben. Azután Thráciát Rhoemetalcus és Cotys

⁴⁸ Id. Plinius. NH. IV.

fiai, a Danuvius partját két legio Pannoniában, kettő Moesiában tartotta megszállva, ugyanennyi táborozott Dalmatiában, hogy a hely fekvésénél fogva akár az előbbieket védelmére, hátulról, akár, ha Italiának hirtelen segítségre volna szüksége, ne messziről kelljen csapatokat hívni, bár a fővárosban külön katonaság is állomásozott, három városi, kilenc praetori cohors, amelyeket legnagyobb részt Etruriában s Umbriában toboroztak, vagy a régi Latiumban és a korai alapítású római coloniákban. A tartományok megfelelő pontjain elhelyezett szövetséges hajók, lovasalakulatok és segédcohorsok nagyjából ugyanannyi erőt képviseltek, de felsorolásuk bizonytalan volna, mivel a mindenkori szükség szerint ide-oda vonultak, gyarapodtak számban és akárhányszor apadtak.⁴⁹

A pannoniai római flotta a 2. század elejére szilárdult meg. A folyami hadihajók a bal parti folyókon (Morva, Vág, Garam, Tisza, Maros) felhajózva részt vettek a hadsereg barbár területen folytatott hadműveleteinek támogatásában is. A folyami flotta a késő római időszakban is jelentős szerepet játszott, hiszen a diocletianusi-constantinusi hadseregreformot követően is jelentős folyami flottát tartottak fent. A 4. század végére különálló folyamszakaszokon tevékenykedő flottákat összevonták egy egységes dunai flottává a *Classis Histrica* néven, mindemellett voltak regionálisan működő alegységek. Az erős flotta lehetővé tette átkelőhelyek létesítését. Ez az átkelőhely jelentette a kapcsolatot a római tartományok és a barbár területek között. Fő feladatuk az volt, hogy az átkelőhelyek ellenőrzése mellett szükség esetén hídfőállást tudtak biztosítani az ellenséges területekre behatoló római csapatoknak. Ammianus Marcellinus erről a következőképpen írt.:

Valentinianus tehát előreküldte Merobaudest a vezetésére bízott gyalogoscsapattal, hogy pusztítsák és perzseljék föl a barbárok telepeit. Társul rendelte melléje Sebastianust, ő maga pedig gyorsan Aquincum felé indította el táborát. Itt a váratlan eshetőségekre fölkészülve hajókat gyűjtött össze, nagy sietve hidat veretett, de aztán mégis egy másik helyen kelt át és tört be a quadusok országába. Azok a sziklás hegyekről figyelték jövetelét, ahová nagyobb részük a jövőbeli események miatt nyugtalankodva és aggódva hozzátartozóival együtt elköltözött. Szinte megbénultak a rémülettől, amikor a saját földjükön, minden várakozás ellenére megpillantották a császári hadi jelvényeket.⁵⁰

⁴⁹ Tac. Ann. IV. 5.

⁵⁰ Amm. Marc. XXX. 5.

Ilyen erődöket alkalmaztak Aquincumnál és Brigetiónál. Az új erődök alapterülete nagyobb, vastag fala egészen a folyópartig tartottak, úgy, hogy a folyó felé eső oldalt szabadon hagyták, mely által óriási szabad kikötőfelület állt a rómaiak rendelkezésére. A folyó felé nyitott erődök arra engednek következtetni, hogy a Duna komoly ellenőrzés alatt állt, így nem lehet komolyabb támadásra számítani. Mindez csak akkor volt lehetséges, ha nagy létszámú, jól szervezett folyami hajóhadat alkalmaztak a folyó minden szakaszán. A késő római korban a dunai flotta többször jelentős szerephez jutott. Amikor olyan nagy jelentőségű csata volt, melyet a császár maga vezetett, a flotta által biztosított hajóhídon keltek át a folyón. A dunai flotta szervesen együttműködött a parton lévő egységekkel, így harci támogatást tudtak biztosítani. Ezt a jól szervezettséget támasztja alá, hogy Kr. u. 359-ben, amikor II. Constantinus a szarmatákkal tárgyalta Aquincum mellett a hajókon lévő harcedzett *legionariusok* voltak, hogyha a barbárok háborogni kezdenének, akkor közbeléphessenek. Az rómaiak óvatossága kifizetődő volt, mert a császárt szarmata támadás érte, azonban a Dunán cirkáló római hajóknak köszönhetően a támadást sikerült visszaverni és a szarmatákat lemészárolták. Ammianus beszámolója szerint Constantinus császár óvatos volt és felkészült egy esetleges támadásra, ami be is következett.:

*Acimincumnál sáncot építtetett, arra magas földhányással emelvényt rakatott, s megparancsolta, hogy az odarendelt hajókon elhelyezett harcedzett legionáriusok a tervet kieszelő Innocentius vezetésével kísérik figyelemmel a folyó medrének part menti sávját, és ha a barbárokat háborogni látják, azonnal támadják őket hátba, amikor figyelmük másfele terelődik. Noha a limigansok észrevették ezeket a sietős intézkedéseket, mégis könyörgő arccal álltak ott melyen meghajolva, de szívük melyen mást forraltak, mint amit mozdulatukkal és szavaikkal kifejeztek.*⁵¹

Azonban akadt egyéb funkciója az itt állomásozó hajóknak. Kr. u. 369-ben Athanaricus gót vezér akartak megállapodást kötni. Athanaricus viszont egy eskü miatt nem akart római földre lépni. A helyzet úgy oldódott meg, hogy egy hajón találkozott a császár és gót vezér. Erről szintén a késő császárkori pogány történetíró művéből értesülhetünk.

Az ilyen ügyekben tapasztalatlan császár ekkor még józanul ítélte meg a dolgokat, míg csak a hízelgők kárhozatos ármánykodásaitól megrontva örökké siratandó bajokba nem sodorta a birodalmat. Most azonban a közjót tartotta szem előtt, ezért a békekötés mellett döntött. A maga részéről Victor és Arintheus lovassági és gyalogsági parancsnokot küldte ki, amikor pedig ezek bizalmas levélben közölték, hogy a gótok elfogadják a javasolt feltételeket, kijelölt egy alkalmas helyet a béke

⁵¹ Amm. Marc, XIX. 11.

*megkötésére. Ekkor Athanaricus kijelentette, hogy szörnyű átkozódások közepette tett esküje és az apjától kapott parancs is tiltja neki, hogy valaha is római földre lépjen. Mivel semmiképpen sem lehetett erre rábírní, viszont helytelen és megalázó dolog lett volna, hogy a császár menjen át hozzá, ezért a helyzet józan mérlegelésével úgy határoztak, hogy evezős hajók vigyék a folyó közepére a császárt fegyveres kísérelével és a gót fejedelmet saját embereivel, s ott kössék meg megállapodásuk szerint a békét. Miután mindez megtörtént, és átvették a túsokat, Valens visszatért Constantinopolisba.*⁵²

A dunai flotta változtatta meg a Római Birodalom sorsát is. Kr. u. 367-ben Valens császár a hunok elől menekülő gótok egy részét befogadta. A császári kegyben részesült gótokat a római flotta szállította át a Dunán. Azonban azok a gót és alán csoportok, akik számára a császár nem engedélyezte a letelepedést kihasználták azt, hogy a hajók mással vannak elfoglalva tutajokat ácsoltak, gyorsan átkeltek és tábort vertek.

*A greuthungusok kihasználták ezt a kedvező alkalmat, amikor a római csapatok másfelé voltak elfoglalva, és amint észrevették, hogy az ő átkelésük akadályozása végett a két part között állandóan cirkáló hajók egy idő óta nem jelentkeznek, sebtében összetákoltt tutajokon átkeltek, és Fritigernustól nagy távolságra vertek tábort.*⁵³

Ez a mulasztás hosszú távú hatást gyakorolt, hiszen a Kr. u. 378-as hadrianapolisi csatában döntő vereséget szenvedett a Római Birodalom, melyet nem tudott kiheverni. Theodosius császár még ideiglenesen tudta stabilizálni a határt és így a dunai flotta is megőrizte ütőképességét, azonban a gótok, majd hunok általi megszállás végül a *Classica Histricának* is a végzete lett és ezáltal 400 év után nem őrizték többé római hajók a Dunát.⁵⁴

A Római Birodalom a Duna teljes elfoglalásával egy a gazdaság szempontjából fontos kereskedelmi útvonalat nyert. Ezt az útvonal és jelentőséget a következő fejezetben taglalom részletesen. A kereskedelemben fontos szerepet játszó és közigazgatási határként is funkcionáló folyók őrzésének feladatát a provinciális flották látták el. A *classis Pannonica* a Felső-Dunán járőrözött *Castra Regina* (Regensburg) és Singidunum között; a *classis Moesica* pedig az Al-Dunát ellenőrizte a Vaskapu-szorostól a Fekete-tengerig.

⁵² Amm. Marc, XXVII. 4.

⁵³ Amm. Marc, XXXI. 5.

⁵⁴ Grüll Tibor: *Római birodalom gazdasága*, Gondolat kiadó, Budapest, 2017, 277-280.

A Duna szerepe a Római Birodalom gazdaságában

Mint a dolgozatomban már a korábbiakban kifejtettem Traianus császár meghódította Dacia provinciát, mely révén új nyersanyagkészletek kerültek a római Birodalomhoz.⁵⁵ A megalapított bányák révén ki lehetett elégíteni a városok és a hadsereg magas keresletigényét. Mindez jelentős kereskedelmi fellendüléshez vezetett, mely során élénk árucseré alakult ki az egyes provinciák között. Ezt jól bizonyítja a noricumi Magdalensbergben létesült kereskedelmi központ. A gazdasági rendszer úgy lett teljes, hogy az egész birodalom területén befektetési és banktevékenységgel párosuló pénzgazdálkodás folyt. A korai császárkorban a gazdasági rendszer az egész *Imperium Romanum* területére kiterjedt. Az elavult termelési formákat felváltotta a nagycsaládok által történő művelés. Ezáltal a visszamaradottabb *provinciák* is megkezdtek a felzárkózást a Római Birodalom többi provinciáihoz. A gazdasági fellendülés azonban addig tartott, amíg a provinciák a gazdaság számára kibontakozási lehetőséget tudtak adni. Ugyanis a fejlődés nem járt együtt a termelési mód szerkezetének átalakításával, ezáltal a rómaiak eddig hódításaival nyert új nyersanyagforrások, új munkaerők, új piacok, amik kibontakozási lehetőséget biztosítottak, elkezdtek kimerülni. Itália Kr. u. 1. század közepén elveszítette mind a mezőgazdaságban, mind pedig a kézműiparban a gazdasági jelentőségét Észak-Afrika, Hispánia és Gallia javára. Éppen ezért a Principátus korában a technikai fejlődés stagnált. Maguk a császárok is akadályozták a technikai fejlődést. Vespasianus császár úgy gondolta, hogy a technikai újítások miatt a kereskedők elveszítenék kereseti lehetőségüket.⁵⁶ Mindazonáltal a mezőgazdaság volt a gazdaság legfőbb forrása.⁵⁷

A kereskedelem centruma Aquileia volt, de a dalmáciai római települések jelentősége is nagy volt. Az ókori források szerint Aquileiából Nauportos felé volt a fő kereskedelmi útvonal, mely a Száva révén érinthette Sisciát és Szirmiumot. Fő kereskedelmi áru az olaj, bor és a tengeri áruk voltak, amiknek cserébe rabszolgát, bőrt és vágóállatot kaptak.^{58 59}

Az 1. század végén a kereskedelem fellendült, így a kereskedelmi kapcsolatok is megváltoztak. Megjelent a nyugati import például: a galliai *terra sigillata* esetében, ami később

⁵⁵ Borhy László-Szabó Miklós: *Magyarország története az ókorban*, L' Harmattan, Budapest, 2015, 149. Gagátából készült Medusa-főt ábrázoló függő arany foglalatban Aquincumból került elő.; Borhy-Szabó, 2015, 168. Aranyberakással díszített ezüst augurbot (lituus) Brigetióból Marcus Aurelius Versus Forensis szarkofágjából származik.

⁵⁶ Seut. Vesp. 1.

⁵⁷ Alföldi, 2000, 98-99.

⁵⁸ Strabón V. 1, 8.

⁵⁹ Barkóczi-Bóna-Mócsy, 1693, 51-52.

Pannoniában is megjelent. Több más árucikkkel együtt, mint például a bronzedények és üvegáruk uralkodóvá váltak a későbbi korokban.⁶⁰

Aquileia szerepe mit sem csökkent, mindemellett továbbra is éreztette hatását a Száva mentén az Itáliai kereskedelem. A nyugati kereskedelem térhódításának fő mozgatórugója a Duna vízi útjának használata volt. A dunai vízi út használata azért is volt sokkal jobb a Római Birodalom számára, mert a szárazföldi utakkal ellentétben biztonságosabb és olcsóbb volt. A *limes* kialakulásával, a *limes* mentén létrejött városokkal nem csak biztonságosabbá vált ez a szállítási mód, hanem a kereskedelem fokozódásával is járt. A nyugati előállító műhelyeknek hatalmas piacuk támadt a Duna vízi útján nyugatról könnyen megközelíthető Pannoniában, melyet a kereskedők teljes mértékben ki is használtak.⁶¹

A Duna közvetlen összeköttetést jelentett a római provinciák szinte mindegyikével. Erről olvashatunk Julius Caesar (Kr. e. 100-44. március 15.) Gall háborúról készült feljegyzéseiben:

*Az imént említett hercyniai erdőn szélteben kilenc nap alatt vághat át egy könnyű felszerelésű gyalogos; másként nem lehet meghatározni a szélességét, mert a germánok előtt ismeretlenek az útmértékek. Az erdőség a helvétek, nemesek és rauracusok földjénél kezdődik, aztán a Danubius vonalát követi egészen a dacusok és az anarsok földjéig; innen balra fordul, elhagyja a folyó vidékét, és még nagyon messze terjed, számos más törzs földjét is érinti. Az itt lakó germánok azt állítják, hogy hatvannapi gyaloglással sem jutott el senki az elejéig, sőt még csak nem is hallotta senki, hol a kezdete. Az erdőségben - úgy hírlík-sok olyan vadállat él, melyet más helyütt nem láthat az ember. A különösképpen feltűnő és említésre méltó állatok a következők.*⁶²

Severus császár uralkodása alatt a városok fejlesztése mellett a kereskedelmet is pártolta. A Rajna- és a Duna vidékének kereskedelemben való részvétele révén Pannonia gazdasági felemelkedése vált lehetővé. Ennek oka a nagymértékű termelés, megnövekedett igény, a lakosság számának növekedése. A belső kereskedelmi kapcsolatok mellett élénk kereskedelem folyt szomszédos kvádokkal, szarmatákkal és egyéb kis törzsekkel. Ezekért

⁶⁰ Gaál Attila: *A bölcskei kikötőerőd Római kori feliratok és leletek a Dunából*, Wosinsky Mór Megyei Múzeum, Szekszárd, 2009, 84.

A bölcskei kikötőerőd területén végzett kutatások (1986-1994) során került elő kettős fülű bronz üst (Az edény pereménél mért átmérő 27,3-29 cm között változik. Magassága 13,2 cm. A fülek közepén mért vastagsága 0,56 és 0,75 cm.) Keresztalakú, kétszárú függesztőpántokkal és két madárfejekben végződő, íves tartófülrel készített bronz üst. Pereme alatt egy 5,6 cm széles díszített mező fut körbe. Díszítménye függőleges és V alakú vésett vonalkázás soraiból áll. Falán korabeli javítófoltok találhatók. Az erőd területén végzett mederkotrás során került elő.

⁶¹ Barkóczi-Bóna-Mócsy, 1963, 56.

⁶²Iul. Caes. BG VI. 25, in: Julius Caesar feljegyzései A gall háborúról, ford: Szepessy Tibor, Szukits, Szeged, 1994.

cserébe Pannonia fát, nyersbőrt és ásványi kincseket kapott. Pannoniában mindezekon kívül megtalálhatóak voltak Gallia üveg és bronzművesség termékei is. A barbárokkal történő kereskedelem az erre a célra kijelölt területeken folyt. Szoros kereskedelmi kapcsolatok létesültek a Rajna-vidékével, de kimutathatóak kereskedelmi kapcsolatok Daciával és Thrakiával.⁶³ A barbárokkal való kereskedelemről Tacitus így ír *Germania* című művében:

*A suebeknek ez a vidéke már Germania távolibb tájaira nyúlik: szomszédos vele, hogy miként kevésse előbb a Rhenust, úgy most a Danuviust kövessem, a hermundurok törzse, Róma hívei, épp ezért ők az egyedüli germánok, akik nemcsak a parton kereskednek, hanem beljebb és Raetia provinciának virágzó telepés városában is. Mindenfelé átkelnek a Danuviuson, mégpedig őrség nélkül; és míg a többi törzsnek csak fegyvereinket s táborainkat mutatjuk, ezeknek házakat s birtokokat kínáltunk, pedig nem is kívánják. A hermundurok földjén ered az Albis, az egykor sokat emlegetett és jól ismert folyó; most éppen csak hallani róla.*⁶⁴

A leírtak rávilágítanak arra, hogy bár nagyon fontos a barbárokkal való kereskedelem, de ennek veszélyei is vannak.

A barbár betörések idején, a háborúk és a rablások megbénították a gazdasági életet, és így a kor gazdasági életére az általános elszegényedés jellemző. Diocletianus császár nagyon szigorú rendeletekkel igyekezett helyreállítani és megszilárdítani a Római Birodalom gazdaságát. Azonban a hadsereg és polgári jellegű építkezések egyre több és több pénzt emésztettek fel. Nem kevés pénzt emészthetett fel például az al-dunai és pannoniai határerődök kijavítása vagy akár a hadsereg felszerelése sem. Ezeket a kiadásokat a tartományok viselték, mely a 3. század háborúi folyamán teljesen elszegényedett. A meglévő gazdasági problémákból adódóan Diocletianus föld és munkaerő bizonyos egységére (*iugatio capitatio*) építette fel a Római Birodalom gazdaságát. Sokan igyekeztek a bejutni a hadseregbe, vagy a földesúr szolgálatába, ahol mentesültek Diocletianus Kr. u. 301-ben kiadott rendelete alól. Rendeletében a császár megszabta minden árunak és szolgáltatásnak az árát. Mindennek ellenére tovább folyt a spekuláció és a korrupció. A kialakult helyzet miatt a kisbirtokosok igyekeztek meghúzni magukat, a kisbirtokokat felváltották a *latifundumok*. Pannoniában is az a tendencia alakult ki, hogy korábban megnőtt a villagazdaságok és ezzel együtt a nagybirtokok száma. A zűrzavaros korszak ellenére volt valamennyi fellendülés a kereskedelemben. Diocletianus szigorú intézkedésének hála megjavult

⁶³ Barkóczi-Bóna-Mócsy, 1963. 97-98.

⁶⁴ Tac. Germ. 41.

Pannonia gazdasági élete és mindezzel megteremtődött annak a viszonylagos fellendülésnek alapja, amely később, a Constantinus-ház uralkodása alatt következett be.⁶⁵

A gazdaság alapjait a 4. században továbbra is a mezőgazdaság jelentette, így a Diocletianus császár uralkodása alatt kettéválasztotta Pannonia két része nem ugyanúgy fejlődött, a közöttük lévő különbség már korábban is megvolt. *Pannonia Superiorban* a nagybirtokok kialakulása már a 2. század végén megkezdődött. Azonban a 4. században egész Pannoniában megnőtt a nagybirtokok száma. Ennek oka a gazdasági helyzet, mert az ilyen gazdasági központokban nem csak földműveléssel foglalkoztak, hanem kézműves árucikkeket is előállítottak és értékesítettek.⁶⁶ Ezek a kézműves telepek nem voltak kitéve a munkaerőváltás veszélyének. És hogy mennyire fontos is volt a Pannoniában a mezőgazdaság és az, hogy a Duna segítségével eljuttassák a megtermelt gabonát stb. jól bizonyítja Pásztókai Szeőke Judit és Serlegi Gábor kutatásának eredménye.⁶⁷ Kutatásuk során két tárgyból indultak ki, melyek textilművesek sírjaiban bukkantak fel. Alaposabb megvizsgálva arra jutottak, hogy a Balaton (*lacus Pelso*) környékén, több helyen foglalkoztak szövessel. Ez azzal volt összefüggésben, hogy a 3. században a Dunántúl területén a természeti környezet talán addigi legnagyobb mértékű átalakítása is a római korban történt, amely komoly hatást gyakorolt a tájra és jelentős szerep jutott benne a Dunának. Galerius (Kr. u. 305-311) császár ugyanis azt a döntést hozta, hogy a Balaton vizét a Dunába engedik és a hatalmas erdők kiirtásával új, mezőgazdasági művelés alá vonható kiterjedt állami földekhez jut Pannoniában. Ez a tevékenység egy hosszútávú politika része volt, melynek eredményeként nőtt a helyi mezőgazdaság produktivitása. A lecsapoláson nyert területeken olyan terményeket termeltek, melyekre nagy igény mutatkozott, ezáltal a beruházás megtérült és hosszabb távon tiszta haszon volt elérhető. A növekvő gabonamennyiségnek köszönhetően a térség gabonás vermeinek száma megnőtt és az úgynevezett Belső Pannonia- erődöket és azok nagyméretű többszintes gabonátárolóit építették meg. A gabonaexport miatt a Duna jól használható volt és egyre kiemeltebb szerephez jutott. Amikor Afrikában és Egyiptomban az időjárás és terület kizsigerelése révén nem jutott elég gabona Rómába és Konstantinápolyba, akkor az élelmezést a Pannonia területéről a Duna segítségével oldották meg. A két talált tárgyat pedig a bőrzsákok készítése során használhatták.⁶⁸ A Dunát érintő kutatások során a mezőgazdaságban használatos leletek is kerültek elő.⁶⁹

⁶⁵ Barkóczi-Bóna-Mócsy, 1963, 113-114.

⁶⁶ Borhy-Szabó Miklós, 2015, 146.

Ezt igazolja a az aquincumi műhelyből előkerült 21 cm átmérőjű pannoniai szürke kerámiatál készítéséhez használt pacatus.

⁶⁷ Pásztókai-Serlegi, 2013.

⁶⁸ Barkóczi-Bóna-Mócsy, 1963, 128-129.; Pásztókai-Serlegi, 2013.

⁶⁹ Gaál, 2009, 71.

A folyami hajózásban a római korban jelentős szerep jutott az áruszállításban. A hajózható folyók medrét és partjait szigorú törvényekkel védték, felügyeletükre pedig *curatorokat* rendeltek ki. A folyópartok karbantartása az utak karbantartásával megegyező fontosságú volt. Hogy mennyire fontos feladat volt ez jól mutatja, hogy a törvény mentesítette a rendkívüli terhek viselése alól azokat a földbirtokosokat, akiknek a birtokán a folyó áthalad. Cserébe a földbirtokosok számára kötelező volt a folyó tisztaságára ügyelni, illetve erről gondoskodni. Domitius Ulpianus (Kr. u. 170-228) római jogász ír erről⁷⁰ Ulpianusnak 280 művéről tudunk, de csak töredékek maradtak fent (a Digiesta egyharmadát az ő műveinek töredéke teszik ki).⁷¹:

*A közhasználatú folyókon vagy partjaikon semmi nem történhet, illetve nem szabad olyasmit tenni, ami az áramlást vagy a hajózást akadályozza.”*⁷²

*Megtorlok minden erőszakos cselekedetet, amely bárkit meggátol abban, hogy közhasználatú folyón hajóval vagy tutajjal közlekedjék vagy a parton ki-, illetve berakodjék.*⁷³

A folyami hajózás ellenére, ennek a szállítási módnak is megvoltak a nehézségei: a vízszint jelentős ingadozása és a torkolati feltöltődés. A problémára a csatornázás jelentette a megoldást, mely révén a közlekedés egyszerűbbé vált. Traianus intézkedései a Dunát is érintették: a Vaskapus-zúgóinak elkerülésére a Duna jobb partján csatornát építtetett. A folyami hajózás során a rómaiak használtak part menti hajózásra szolgáló vitorlásokat (*oraria navis*, ma harminc típust ismerünk), teherhajókat (szállítmányaik alapján kapták a nevüket: *navis frumentaria*, *navis olearia*, *navis vinaria*, *navis vectoria*).⁷⁴

A bölskei kikötőerőd területén végzett kutatások során előkerült szintén az ép bronz sarló (Méretek: Átmérő: 17,5 cm, a nyélnyújtvány hosszúsága: 5,5 cm, penge legnagyobb szélessége: 3,5 cm.) A nyélnyújtvány aljától a széleken két, középen pedig egy plasztikus borda indul. Utóbbi a penge indítása után 4 cm-rel fokozatosan megszűnik. Az eszköz síkja az előlap felé a síktól eltér, enyhén ívelt. 1986 őszén az első oltárkövek kiemelése során, a kövekről visszahulló homokkal együtt került vissza a mederbe. Következő évben találták meg egy fenékfelszínen fekvő oltárkő tetején.

⁷⁰ Ókori lexikon. II, 1904, 1119.

⁷¹ Borhy, 1998, 493.

⁷² Dig. XLIII.12, 1. In: Digiesta, ford: Pokol Béla, Szódliget, 2011.

⁷³ Dig. XLIII. 14.

⁷⁴ Grüll, 2017, 277-279.

Az ókor források: Id. Plinius, Tacitus, Florus, Héródianos, Ammianus műveinek Dunát érintő részeinek bemutatása, egybevetve szakmunkákkal azt a következtetést lehet levonni, hogy a Római Birodalomban a Duna nagy hatással volt minden területen. Jelentőségét a római császárok is felismerték és igyekeztek a legjobban kiaknázni. Elsősorban vízi útvonal volt, másodsorban természetes határként szolgált, szinte minden provincia elérhető volt. Így a rómaiak kereskedelmének fontos tényezője is volt, mert biztonságosabb volt a vízi szállítás, mint a szárazföldi. Természetes védvonalként tudták használni, ezért katonai táborok erődítmények voltak a Duna vonalán, új útvonalakat építettek a jó megközelíthetőség miatt. Ezáltal biztosítani tudta a rend és a béke fenntartását a provincián és a birodalmon belül. A háborúk során a haditervek kidolgozásánál is figyelembe vették.

Idősebb Plinius *Naturalis Historia* című művében részletesen leírja Pannonia provinciáit és különös részletességgel a Dunát is. A folyó teljes szakaszát is ismerteti. Tacitus *Évkönyvek* című munkája, melyben Tiberius, Caligula, Claudius és Nerva uralma alatti történeteket olvashatjuk. Claudius császár a Duna jobb partján segédcsapatokat hozott létre a rend és a béke fenntartására. Szintén tőle tudhatjuk meg, hogy a Dunán hol állomásoztak római flották. A római hajók biztosították a rend fenntartását, átkelést, harci támogatást. *Germania* című művében olvashatunk arról, hogy a gazdasági élet terén is fontos szerep jutott a Dunának. A rómaiak élénk kereskedelmet folytattak a barbárokkal. Mindemellett a provincia majdnem minden része elérhető volt a Duna révén. Florus *Róma háborúi*, Eutropius *Róma rövid története* című műve révén betekintést nyerhetünk a dákok és a szarmaták elleni háborúba. A háborúk során a Dunát figyelembe vették a stratégiájuk kialakításánál. Héródianos *A Római Birodalom története Marcus Aurelius halálától* című munkájában a Severus császárok korát eleveníti fel. Szó esik többek között a barbár betörésekről, melyben a Duna védelmet jelentett.

A Római Birodalom fennállása idején a Duna fontos tényezővé vált és az is maradt, míg a dunai limes össze nem omlott és Pannonia feleadásra nem került. Az ókori források teljes mértékben igazolják ezt.

Irodalomjegyzék

I. Források

- Ammianus Marcellinus: Róma története, ford: Szepes Gyula, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1993.
- Digiesta, ford: Pokol Béla, Szödliget, 2011.
- Eutropius: Róma rövid története, ford: Teravágimov Péter, Helikon, Budapest, 2003.
- Florus Lucius : Róma Háborúi, ford: Havas László, Európa, Budapest, 1979.
- Héródianos: A római birodalom története Marcus Aurelius halálától, ford: Fehér Bence, Kovács Péter, Osiris, Budapest, 2005.
- Id. Plinius : Naturalis Historia, ford: Váczy Kálmán, Kriterion Könyvkiadó, 1973.
- Julius Caesar feljegyzései A gall háborúról, ford: Szepessy Tibor, Szukits, Szeged, 1994.
- Tacitus: Tacitus összes művei, ford: Bozsák István, Szukits, Szeged, 2001.

II. Szakirodalom

- Alföldi Géza: Római társadalomtörténet, Osiris Kiadó, Budapest 2000.
- Barkóczi László – Bóna István – Mócsy András: Pannonia története, Tankönyvkiadó, Budapest, 1963.
- Borhy László szerk: Római történelem Szöveggyűjtemény, Osiris tankönyvek, 1998.
- Borhy László-Szabó Miklós: Magyarország története az ókorban, L' Harmattan, Budapest, 2015.
- Cseh Lajos: Világtörténelem, Stampfel-féle könyvkiadóhivatal, Budapest, 1922.
- Gaál Attila: A bölcskei kikötőerőd Római kori feliratok és leletek a Dunából, Wosinsky Mór Megyei Múzeum, Szekszárd, 2009.
- Grill Tibor: Római birodalom gazdasága, Gondolat kiadó, Budapest, 2017.
- Gulyás Istvánné: Az antik Róma napjai, Tankönyvkiadó, Budapest, 1989.
- Hahn István: Róma Istenei, Gondolat, Budapest, 1975.
- Havas László – Hegyi W. György – Szabó Edit: Római történelem, Osiris kiadó, Budapest, 2007.
- Németh György – Hegyi W. György: Görög - Római történelem, Osiris Kiadó, Budapest, 2011.
- Németh György: Görög-Római szöveggyűjtemény, Osiris, Budapest, 2011.
- Pecz Vilmos (szerk.): Ókori lexikon I-II., Franklin Társulat, Budapest, 1902-1904.

- Soós Ferenc: A magyar fémpénzek feliratai és címerei, Argentum Kiadó, Budapest, 2014.
- Tóth István: A Rómaiak Magyarországon, Gondolat kiadó, Budapest 1979.
- Visy Zsolt: A római limes Magyarországon, Corvina kiadó, Budapest 1989.
- Bernát Péter, A dunai római flotta nyomában, Hajózástörténeti Közlemények 2011/2.
- Pásztókai-Szeőke Judit-Serlegi Gábor: „De mit tettek értünk a rómaiak? Textilművesség, klíma és a Balaton Kr. u. 4. századi Dunántúlon; Ókor 2013/3.